

Михаел Антоловић

Универзитет у Новом Саду, Педагошки факултет, Сомбор

DOI 10.5937/kultura2380077A

УДК 930.85:930.2

930.1

Прегледни рад

Датум пријема: 15. 08. 2023.

Датум прихватања: 01. 10. 2023.

ИСТОРИЈА ИДЕЈА И ИНТЕЛЕКТУАЛНА ИСТОРИЈА – ИЗМЕЂУ МАРГИНАЛИЗАЦИЈЕ И ИНОВАТИВНОГ ТРАНСДИСЦИПЛИНАРНОГ ПОЉА

Сажетак: У раду се анализира настајанак историје идеја и интелектуалне историје, два уједињена правца у савременим хуманистичким наукама. Приказани су настајанак и развој ових дисциплина, њихове сличности и разлике, теоријско-методолошка обележја неколицине „школа” које су се јавиле током 20. века, њихови најуједињенији представници као и најзначајнији резултати. Почетком 21. века обновљено је интересовање за историју идеја и, посебно, за интелектуалну историју, које одликују предметна неодређеност, теоријско-методолошки еклецицизам и изражена трансдисциплинарност. Ове особине уједно представљају и највећу вредност историје идеја и интелектуалне историје, јер оне омогућавају им перспективе за трансдисциплинарну синтезу која посебно добија на значају у светлу све изразитије фрагментације научног знања.

Кључне речи: историја идеја, интелектуална историја, историографија, теорија, методологија

Историја идеја и интелектуална историја, два блиска а ипак различита историографска жанра, имају релативно дугу традицију. Упркос томе, оне чак ни у развијеним историјским културама не само што не заузимају средишње место већ представљају неку врсту пасторчади историјске дисциплине. Уочивши ову чињеницу, Леонард Кригер (*Leonard Krieger*) је још пре готово пола столећа оценио да интелектуални историчари представљају „кукавичје јаје у гнезду историчара”.¹ Наиме, реч је о усмерењу који се више или мање толерише, али

1 Krieger, L. The Autonomy of Intellectual History, in: *International Handbook of Historical Studies*, ed. by Iggers, G. G. and Parker, H. T. (1979), Westport, CT: Greenwood Press, pp. 109–125,

због специфичности приступа, недовољно одређеног предмета истраживања као и иманентне интердисциплинарности – будући да се налази на средокраћи између историје и других, историји више или мање блиских хуманистичких дисциплина – бива потиснуто на маргину историографије.

Овакав положај историје идеја и интелектуалне историје унеколико је зачуђујући имајући у виду ванредно динамичан развој историографије током 20. столећа. Наиме, захваљујући бројним иновативним правцима у историјском мишљењу традиционална концепција историографије као науке о појединачним догађајима из домена политике и дипломатских односа као и о „великим” личностима историјског живота замењена је новим парадигмама у виду свеобухватне друштвене и културне историје.² Ова својеврсна „историјска револуција”³ проширила је предмет историјског истраживања на бројна, раније у потпуности занемарена подручја прошле стварности, отворила се према теоријско-методолошким приступима и резултатима друштвених наука, умногоме је одбацила традиционалну усредсређеност историографије на националну државу у корист компаративних, транснационалних и глобалних приступа и у своје анализе је укључила и различите раније маргинализоване групе попут доњих друштвених слојева, жена, расних, етничких и других мањина. Током последњих деценија 20. века критички је преиспитана и великим делом одбачена и приповест о особитој улози Европе као средишту и покретачу светскоисторијског развоја. Међутим, упркос значају идеја, концепата, теорија и, уопште, друштвене мисли одређене епохе, бављење овим темама историографија најчешће и даље препушта другим хуманистичким и друштвеним наукама. Иако су нова културна историја и историја менталитета укључиле у своја истраживања и „слику света” у којој идеје и вредности имају кључну улогу, и даље пада у очи да истраживање интелектуалног живота појединаца, друштвених колективитета и читавих епоха представља крајње скрајнуту област у савременој историографији. Ову изразиту празнину, са више или мање успеха, покушавају да надоместе два историографска жанра: старија историја идеја и нешто млађа интелектуална историја. Упркос томе што, како је већ истакнуто, не представљају историографски мејнстрим, ова два усмерења су током последње две деценије постала све атрактивније поље истраживања, са све већим бројем историчара активних на овом подручју, новим специјализованим едицијама и стручним гласилима те, из године у годину, растућом литературом посвећеном историји идеја, односно, интелектуалној историји. Имајући у виду ову чињеницу, у овом

на овом месту стр. 109.

2 О развоју историографије у 20. веку видети: Igers, G. G. (2014) *Istorijska nauka u 20. veku. Kritički pregled u međunarodnom kontekstu*, prevod s nemačkog Mihael Antolović, Beograd: Arhipelag; Raphael, L. (2010) *Geschichtswissenschaft im Zeitalter der Extreme. Theorien, Methoden, Tendenzen von 1900 bis zur Gegenwart*, München: C. H. Beck; Gross, M. (2001) *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*, Zagreb: Novi liber.

3 Видети: Burke, P. (2015) *The French Historical Revolution. The Annales School, 1929–2014*, Stanford, CA: Stanford University Press.

раду ћемо покушати да укажемо на настанак историје идеја у 19. веку, односно, интелектуалне историје у 20. веку, да оцртамо најзначајније теоријске и методолошке помаке који су, упоредо са успоном друштвене и културе историје, обележили њихов развој током друге половине 20. столећа, да бисмо у закључном делу анализирали тренутно стање и перспективе ових историографских усмерења.

„Традиционална” историја идеја

Настанак модерне научне историографије током прве половине 19. века блиско је повезан са немачком идеалистичком филозофијом. Наиме, у својим предавањима из филозофије историје Хегел (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*) је настојао да осмисли целокупну прошлост човечанства са становишта развоја идеје слободе. У своје време ванредно утицајна, Хегелова филозофија историје извршила је непосредан утицај на главни ток немачке историографије која се, управо у годинама након његове смрти, конституисала у засебну научну дисциплину (*Geschichtswissenschaft*). Прихвативши схватање државе као подручја истинске слободе и умности, Леополд Ранке (*Leopold Ranke*) је у државама видео изразе „божјих мисли” које је, стога, схватао као средишње појаве историјског живота. Међутим, одбацивши ону врсту спекулативног приступа историји коју је неговао Хегел, Ранке је историјску науку засновао на чврстој емпиријској подлози, ограничивши њен предмет на домен политике и делатности великих историјских личности. Усредсређеност на политичку историју и односе међу државама постала је изразита одлика не само немачке већ и осталих националних историографија које су се, следећи Ранкеов модел, конституисале током друге половине 19. века.⁴

Својеврсну противтежу овом главном усмерењу деветнаестовековне историографије покушао је да пружи Јакоб Буркхарт (*Jacob Burckhardt*), својом културном историјом апострофирајући, поред државе, нарочити значај религије и културе те њихових сложених међусобних односа. Иако у своје време потпуно мимо главног тока историјског мишљења, Буркхарт је својим идејама постепено прокрчио пут за историјску науку која неће бити конципирана у складу са распрострањеним схватањем да је „историја прошла политика, а политика садашња историја”.⁵ Надовезујући се на традиције немачке идеалистичке филозофије, систематским проучавањем идеја – којима је приписивана покретачка улога у историји – бавиле су се у немачкој историографији на прелому столећа тзв. *духовна историја* (*Geistesgeschichte*), односно, *историја идеја* (*Ideengeschichte*)⁶ које су врхунац доживеле

4 Berger, S. with Conrad, C. (2015) *The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe*, London: Palgrave Macmillan.

5 Freeman, E. A. (1882) *Lectures to American Audiences*, Philadelphia: Porter & Coates, pp. 207–208.

6 О односу „духовне историје” и „историје идеја” у немачком културном кругу видети: Schulz, E. (1981) German ‘Geistesgeschichte’, American ‘Intellectual History’ and French ‘Histoire des mentalités’ since 1900. A Comparison, *History of European Ideas* Vol. 1, Oxford, UK: Pergamon Press Ltd, pp. 196–197.

у радовима Вилхелма Дилтаја (*Wilhelm Dilthey*, 1833–1911) и Фридриха Мајнекеа (*Friedrich Meinecke*, 1862–1954). Дилтај је сматрао да је Буркхартов приступ одвећ уопштен и да не омогућава истинско разумевање особених културних облика (као што је, на пример, ренесанса). Стога је он – проучавајући и сам идеје истакнутих мислилаца попут Хегела и Шлајермахера (*Friedrich Schleiermacher*) – теоријски утемељио историзам као особено сазнајнотеоријско становиште „духовних наука”.⁷ Под непосредним Дилтајевим утицајем корак даље отишао је Мајнеке – он је управо у деловању „генијалних појединаца” видео покретачку снагу историје. Одатле су његов кључни предмет истраживања чиниле управо идеје истакнутих мислилаца, тј. велики „духовни индивидуалитети” које је испитивао у својој идејноисторијској трилогији посвећеној односу космополитизма и националне државе, идеји државног разлога у нововековној историји и настанку историзма. Ипак, овај духовноисторијски, односно идејноисторијски приступ који су неговали Дилтај и Мајнеке није постао нити најутицајнији, а још мање општеприхваћени правац унутар немачке историографије којом је, све до друге половине 20. века, и даље доминирала политичка историја.⁸ Истовремено, у Италији је историју идеја доследно неговао Бенедето Кроче (*Benedetto Croce*, 1866–1952), филозоф хегелијанског усмерења и један од најистакнутијих историчара. У својим радовима посвећеним историји Италије и Европе у 19. веку, он је историју тумачио првенствено као постепено напредовање човечанства ка све већој слободи.⁹

Иако ван академског мејнстрима, историја идеја је, у исто време, доживела релативно снажан развој и у енглеској историографији. О популарности овог историографског правца сликовито сведоче речи које је, много доцније, изрекао Арналдо Момигљано (*Arnaldo Momigliano*) истакнувши да је двадесетих година 20. века „историја идеја била особеност по којој су енглески историчари били најпознатији”.¹⁰ При томе, Момигљано је имао на уму утицајна дела Леслија Стивена (*Leslie Stephen*, 1832–1904) *Историја енглеске мисли у 18. веку* (1881) те Џона Бјуррија (*John V. Bury*, 1861–1927) *Историја слободе мисли* (1913) и *Идеја најрејка* (1920). Током међуратног раздобља свакако главни представник идејноисторијског усмерења био је Херберт Батерфилд (*Herbert Butterfield*, 1900–1979). У својем класичном делу *Виовско љумачење историје* (1931) он је – извршивши критичко преиспитивање енглеске историографије – показао да је она почивала на неутемељеној претпоставци о постепеном напредовању у правима и слободама које

7 Видети: Dilthey, W. (1980) *Izgradnja istorijskog sveta u duhovnim naukama*, prevela Dušica Guteša, Beograd: BIGZ; Schmidt, G. Wilhelm Dilthey, in: *Deutsche Historiker*, hrsg. von Wehler, H. U. (1973), Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, pp. 540–558; Jaeger, F. und Rüsen, J. (1992) *Geschichte des Historismus. Eine Einführung*, München: C. H. Beck.

8 Антоловић, М. (2017) *Историографија и политика. Интелектуална биографија Фридриха Мајнекеа*, Београд: Институт за европске студије, Албатрос плус.

9 Everett, N. Croce, Benedetto 1866–1952, in: *Encyclopedia of Historians and Historical Writing*, ed. by Boyd, K. (1999), Chicago, London: Fitzroy Dearborn Publishers pp. 264–267.

10 Momigliano, A. (1977) *Essays in Ancient and Modern Historiography*, Oxford: Basil Blackwell, 1.

је наводно водило све савршенијем политичком и друштвеном уређењу и које је сматрано суштинском одликом енглеске историје. Батерфилд је, такође, засновао и модерну историју науке – настојећи да посредством историје премости нарастајући јаз између хуманистичких и природнонаучних дисциплина, он је у делу *Порекло модерне науке 1300–1800*, написаном 1949. године, развој природних наука приказао са становишта историје идеја.¹¹ Осим Батерфилда, неки од најистакнутијих историчара идеја у Енглеској били су пореклом из континенталне Европе – реч је, у првом реду, о Арналду Момиљану (1908–1987), Исаији Берлину (*Isaiah Berlin*, 1909–1997) и Иштвану Хонту (*István Hont*, 1947–2013). Иако су остварили ванредан допринос истражујући античку и савремену историографију, односно, модерну политичку и економску мисао, најжешће критике упућивали су им историчари традиционалистичког усмерења – Луис Нејмијер (*Lewis Namier*, 1888–1960) и Џефри Елтон (*Geoffrey Elton*, 1921–1994) који су и сами били натурализовани Енглези пореклом из источне, односно, средње Европе.¹² Коначно, филозоф и археолог Робин Џ. Колингвуд (*Robin G. Collingwood*, 1889–1943), у својем постхумно објављеном делу *Идеја историје* (1946) пружио је најцеловитију идеалистичку филозофију историје у енглеском културном кругу. На трагу Дилтаја и других припадника неокантовске филозофске школе, Колингвуд је историју разумевао првенствено као мисаони чин, тј. као поновно оживљавање мисли из прошлости у уму историчара. Према томе, сва историја је, заправо, историја мисли, односно идеја.¹³ Међутим, од шездесетих година 20. века британску историографију (као и практично све велике европске историографије) обележио је снажан успон социјалне историје и истраживање оних друштвених група (сељаштво, радништво, жене) које су биле посве невидљиве у дотадашњим историјским приповестима. У таквим околностима, историја идеја – усмерена на друштвену елиту и производе „високе културе” – убрзано је губила на привлачности остајући подручје бављења неколицине историчара, истина, ерудитских знања. Уочавајући овај правац развоја, Исаија Берлин је средином шездесетих година оцењивао да је историја идеја „област за коју су енглески писци, генерално, мање заинтересовани од оних из других земаља”. Сматрајући да постоје изузеци од овог правила, Берлин је наглашавао да „историја енглеске мисли, чак и у деветнаестом веку, када је имала већи утицај од било које друге земље, тек треба да буде написана”.¹⁴

Имајући у виду поменуте чињенице, несумњиво је да се историја идеја најсистематичније развијала у САД, где је имала и најснажнију институционалну подршку и, што је још значајније, где се показала и најплоднијом. Кључну улогу у

11 Clark, J. F. M. *Intellectual History and the History of Science*, in: *A Companion to Intellectual History*, ed. by Whatmore, R. and Young, B. (2016), Oxford, UK: Wiley Blackwell, pp. 162–163.

12 Cuttica, C. *Intellectual History*, in: *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, ed. by Wright, J. D. (2015), Vol. 12, p. 256.

13 Видети: српски превод: Колингвуд, Р. Џ. (2003) *Идеја историје*, са енглеског превели Ристо Тубић и Александар Гордић, Београд: Службени лист СЦГ.

14 Berlin, I. (2013) *The Power of Ideas*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, p. 243.

развоју ове дисциплине у Сједињеним Државама имао је филозоф Артур Лавџој (*Arthur O. Lovejoy*, 1873–1962), који је скоро три деценије (1910–1938) предавао на Универзитету „Донс Хопкинс“. Насупрот прогресивистичкој „новој историји“ коју је заговарао њен првак Џејмс Харви Робинсон (*James Harvey Robinson*), као и традиционалној историји филозофије, Лавџој је настојао да историју идеја учини самосвојном дисциплином. При томе је посебно важно имати у виду нарочити значај који је он приписивао идејама у историји, што је у пуној мери показао у свом класичном раду *Велики ланац бића* (1936). У овом делу, посвећеном устројству универзума, Лавџој је утврдио особени приступ историји идеја – тако што се „материјал организује на специфичан начин, доводи његове делове у нове односе, групише их и посматра са становиште посебне сврхе” – тако и нарочити предмет истраживања који је проналазио у тзв. „јединичним идејама” (*unit-ideas*) које чине основне елементе филозофских учења.¹⁵ Сматрајући да је приступ историје идеја аналоган приступу аналитичке хемије, његова замисао била је да истраживање историје идеја и, прецизније, утврђивање „јединичних идеја” прошири на целину хуманистичких и друштвених наука. На овим основама Лавџој је са филозофом Филипом Винером (*Philip P. Wiener*, 1905–1992) покренуо специјализовани часопис *Journal of the History of Ideas* (1940). Часопис је омогућавао дијалог стручњака из читавог низа хуманистичких дисциплина, те је интердисциплинарност представљала његову особену одлику по којој се могао мерити још једино са нешто старијим француским *Аналима*. Лавџој је сматрао да управо интердисциплинарност представља нужан предуслов за развој и часописа и читаве дисциплине, која је требала да се бави истраживањима утицаја модерних филозофских идеја, научних открића и теорија, као и европских духовних традиција на америчку књижевност, филозофију и уметност, и друштво у целини.¹⁶ Друга особеност часописа била је што су се међу његовим сарадницима нашли бројни научници – емигранти из нацистичке Немачке, укључујући, поред осталих, стручњака за ренесансу Паула Оскара Криштелера (*Paul Oskar Kristeller*), теолога Паула Тилиха (*Paul Tillich*), филозофе Ернста Касирера (*Ernst Cassirer*) и Карла Левита (*Karl Löwith*), политиколога Леа Штрауса (*Leo Strauss*), али и неколицину Мајнекеових ученика као што су Хајо Холборн (*Hajo Holborn*), Герхард Мазур (*Gerhard Masur*), Феликс Гилберт (*Felix Gilbert*) и Ханс Барон (*Hans Baron*), који су поседовали снажну склоност ка историји идеја и, уопште, европској културној историји. Посредством поменутих научника, дубоко укоревених у традицију немачких „духовних наука”, одвијао се трансфер знања и особених интелектуалних пракси и управо су они пружили нови подстицај развоју историје идеја на универзитетима у САД.¹⁷ Својеврсни

15 Lavdžoj, A. (2014) *Veliki lanac bića. Proučavanje istorije jedne ideje*, sa engleskog prevela Gorana Raičević, Novi Sad: Akademska knjiga, str. 11.

16 Lovejoy, A. O. (1940) Reflections on the History of Ideas, *Journal of the History of Ideas* Vol. 1, Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, pp. 3–23.

17 О првој и другој генерацији историчара-избеглица из нацистичке Немачке видети: Lehmann, H. and Sheehan, J. J. eds. (1991) *An interrupted past: German-speaking refugee historians*

споменик овакве врсте историјске учености настале синтезом домаћих америчких и средњоевропских (немачких) интелектуалних традиција представља *Речник историје идеја* (1973) објављен у пет обимних томова под уредништвом Филипа Винера.¹⁸ *Речник* је представљао резултат напора читаве једне генерације историчара идеја. На трагу Лавцојевих схватања, *Речник* је био изразито интердисциплинаран и окупио је нека од најугледнијих имена хуманистичких дисциплина као што су историчар идеја Исаија Берлин, филозоф Џорџ Боуз (*George Boas*), филозоф науке Ернест Нејгел (*Ernest Nagel*), теоретичар књижевности Рене Велек (*René Wellek*), историчар уметности Ернст Гомбрич (*Ernst Gombrich*). Међутим, *Речник* је, уједно представљао и лабудову песму историје идеја која, услед своје традиционалне физиономије и усредсређености на заједничко духовно наслеђе западне цивилизације, није кореспондирала са постмодерним мишљењем које је од средине седамдесетих година доживело снажну рецепцију на америчким универзитетима. Из постмодерне перспективе, традиционална историја идеја представљала је још једну у низу „великих приповести” које су легитимисале хегемонију Европе и белог човека над остатком човечанства и коју је требало „деконструисати”. Нашавши се пред изазовима постмодерне теорије, историја идеја није нестала као дисциплина, али се од средине седамдесетих година свела на један споредни рукавац од главног тока не само америчке историографије већ и хуманистике у целини.

Интелектуална историја

Кованица „интелектуална историја” је америчког порекла – њу је почетком 20. века у америчку историографију увео Џејмс Харви Робинсон да би је убрзо прихватили тзв. прогресивистички историчари. Међутим, као прво дело у америчкој историографији које у пуном смислу припада пољу интелектуалне историје, Феликс Гилберт означио је студију Перија Милера (*Perry Miller*, 1905–1963) *Дух Нове Енглеске* (1939)¹⁹ објављену уочи Другог светског рата.²⁰ Узимајући људски дух као пресудни чинилац у историји, Милер је у стварању „духа Нове Енглеске” кључну улогу приписао протестантској религији и етици. За Милером је уследио читав низ интелектуалноисторијских радова посвећених особеностима америчког духа и, уопште, западног мишљења и традицији политичког либерализма (наспрот фашистичким и комунистичким режимима) чији су аутори били угледни историчари као што су Мерл Курти (*Merle Curti*), Хенри С. Комаџер (*Henry S.*

in the United States after 1933, Washington, D.C.: German Historical Institute; Cambridge: Cambridge University Press; Daum, A. W., Lehmann, H. and Sheehan, J. J. (2015) *The Second Generation: Émigrés from Nazi Germany as Historians*, New York, Oxford: Berghahn.

18 Wiener, P. P. (1973) *Dictionary of the History of Ideas*, Vol. 1-5. New York: Charles Scribner's Sons.

19 Miller, P. (1939) *The New England Mind: The Seventeenth Century*, New York, London: Macmillan.

20 Gilbert, F. *Intellectual History: Its Aims and Methods*, *Daedalus* Vol. 100, No. 1: Historical Studies Today, Cambridge, MA: MIT Press, p. 80.

Commager), Луис Харц (*Louis Hartz*) или Крејн Бринтон (*Crane Brinton*).²¹

У односу на историју идеја, интелектуална историја је млађа, сестринска дисциплина, и међу њима су границе порозне и недовољно јасне. У основи, можда је најтачније рећи да је разлика у приступу – у случају историје идеја он је традиционално упућен на изучавање одређене идеје или скупа идеја, неретко ван временског и просторног контекста, док интелектуална историја има далеко шири предмет проучавања обухватајући и схватања, идеје и „слике света” и доњих друштвених слојева, и више је упућена на друштвену теорију. У том смислу, Гилберт је сматрао да је циљ интелектуалне историје да проучава „кључне тачке историјског процеса” у којима „људска свест” повезује „дугорочне чиниоце” са „појединачним догађајима”.²² При томе, снажан допринос конституисању интелектуалне историје пружила је социологија знања – првенствено радови Лудвика Флека (*Ludwik Fleck*) о стилу мишљења и колективном научном мишљењу (*wissenschaftliche Denkkollektive*) и, нарочито, Карла Манхајма (*Karl Mannheim*, 1893–1947) о друштвеним условима производње, о идеолошком и утопијском мишљењу те о специфичностима интелектуалаца као друштвене групе.²³ Заједно са традицијом немачких „духовних наука” коју су баштинили историчари – емигранти из Трећег рајха, била су то два најзначајнија идејна утицаја који су након Другог светског рата извршили снажан утицај на домаће традиције америчке интелектуалне историје. У мноштву аутора који су остварили запажене резултате на подручју интелектуалне историје поминућемо само оне најутицајније – стручњака за епоху ренесансе Феликса Гилберта, историчаре модерне Немачке Леонарда Кригера (*Leonard Krieger*, 1918–1990), Фрица Штерна (*Fritz Stern*, 1926–2016), Џорџа Моса (*George L. Mosse*, 1918–1999) и Фрица К. Рингера (*Fritz K. Ringer*, 1934–2006), историчара историографије Георга Г. Игерса (*Georg G. Iggers*, 1926–2017), историчаре европске културе Питера Геја (*Peter Gay*, 1923–2015) и Карла Шорскеа (*Carl E. Schorske*, 1915–2015). Спајајући у својим личним биографијама два света – средњоевропски и амерички и усредсређени на европску и нарочито модерну немачку историју, не чуди да је готово свима, макар у подтексту, било својствено трагање за идејним извориштима „немачке катастрофе”, тј. нацизма и Холокауста. Истовремено, нека од дела ових историчара представљају у пуном смислу речи класична остварења не само интелектуалне историје већ и историографије друге половине 20. века уопште, попут Штернове *Политике културног очајања* (1961),²⁴ Игерсове *Немачке концепције исто-*

21 Упоредити: Schulin, E. нав. дело, стр. 203–204.

22 Gilbert, F. нав. дело, стр. 93–94.

23 anković, B. (2013) *Intelektualna historija. Dijalog s povodom* 6, Zagreb: Filozofski fakultet, 93; Raphael, L. нав. дело, стр. 157–158.

24 Stern, F. (1961) *The Politics of Cultural Despair: A Study in The Rise of The Germanic Ideology*, Berkeley: University of California Press.

рије (1968),²⁵ Гејеве *Вајмарске културе* (1968),²⁶ Рингерових *Немачких мандарина* (1969),²⁷ Мосове *Историје расизма у Европи* (1978)²⁸ или Шорскеове *Fin-de-siècle у Бечу* (1979).²⁹ При томе, њима је била својствена и једна врста синтезе између, у своје време конкурентских, приступа интелектуалне и социјалне историје, синтеза у којој је можда понајдаље отишао Геј, у виду „друштвене историје идеја”.

Интелектуална историја доживела је снажан развој у америчкој историографији након Другог светског рата, да би се од краја шездесетих и, нарочито, током седамдесетих година нашла у кризи подстакнутој првенствено промењеном политичком и друштвеном констелацијом која је омогућила избијање социјалне историје као главног тока и у америчкој историографији. Криза интелектуалне историје потрајала је све до средине осамдесетих година када је, пре свега захваљујући радовима Хејдена Вајта (*Hayden White*) и Доминика Ла Капре (*Dominick LaCapra*), наступила њена обнова у виду „нове интелектуалне историје”. Важан подстицај њеном уобличавању дала је постмодерна, тј. постструктуралистичка мисао, такозвана „француска теорија” која се у то време снажно укоревљивала у америчком интелектуалном животу. Прво је Хејден Вајт у својој књизи *Метаисторија: Историјска импинација у Европи у 19. веку* (1973), приступио историографији као књижевној врсти, настојећи, сасвим у структуралистичком маниру, да утврди основне „стратегije објашњавања” и „начине њихове артикулације”. Дакле, историографија је за Вајта представљала првенствено поетички чин који је потребно процењивати помоћу естетских критеријума, а не са становишта научне објективности. Истовремено, од средине седамдесетих година наступила је све снажнија рецепција дела Мишела Фукоа (*Michel Foucault*) унутар академске заједнице у САД.³⁰ Његове идеје о обрасцима рационалног знања (*епистеме*) које претходе сваком појединачном сазнању, о суштинској условљености знања од моћи које ствара карактеристичан поредак знања (*архив*) у одређеном друштву те о поступку његовог описивања (*археологија знања*), као и наглашавање *дисконинуитетна* као једног од „основних елемената историјске анализе”, извршиле су нарочито снажан утицај на америчку интелектуалну историју.³¹ Са друге стране, Ла Каприно читање Жака

25 Iggers, G. G. (1968) *The German Conception of History: The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*, Middletown, CT: Wesleyan University Press.

26 Gej, P. (1998) *Vajmarska kultura: autsajder kao insajder*, prevela sa engleskog Jasna Janićijević, Beograd: Geopoetika, Plato.

27 Ringer, F. K. (1969) *The Decline of the German Mandarins. The German Academic Community 1890–1933*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

28 Mos, Dž. L. (2005) *Istorija rasizma u Evropi*, s nemačkog prevela Maja Matić, Beograd: Službeni glasnik.

29 Šorske, K. (1998) *Fin-de-Siècle u Beču: politika i kultura*, preveo sa engleskog Raša Sekulović, Beograd: Geopoetika.

30 Megill, A. (1987) The reception of Foucault by Historians, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 48, Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, pp. 117–141.

31 Фуко, М. (1998) *Археологија знања*, превод са француског Младен Козомара, Београд:

Дериде (*Jacques Derrida*) представљало је најдоследнији покушај примене његових појмовних категорија на историју. Полазећи од тога да језик обликује стварност, Ла Капра је – протежући појам текстуалности далеко изван његовог уобичајеног значења – предлагао „текстуализовање” историјског контекста, анализу сложеног међусобног односа текста и контекста и деконструкцију канонских текстова како би се разоткрила сложена мрежа значења, неупоредиво сложенија од поједностављеног разумевања појмова текстуалности и значења карактеристичног за модерну научну историографију.³²

Међутим, управо је апстрактност поменутих приступа и усредсређеност на језички аспект, однос аутора и текста, учинио интелектуалну историју почетком осамдесетих година прошлог века све маргиналнијом у односу на главне историографске токове. Ова околност навела је Роберта Дарнтона (*Robert Darnton*) – једног од водећих представника *нове културне историје* – да закључи да је интелектуалну историју обузела „малаксалост” и да делује „понижено”.³³ Својеврсно преиспитивање перспектива интелектуалне историје пружила је конференција одржана на Универзитету Корнел 1980. године и пратећи зборник радова *Модерна интелектуална историја* (1982) под уредништвом Стивена Каплана (*Steven Kaplan*) и Доминика Ла Капре.³⁴ Средишње питање тицало се физиономије интелектуалне историје и правца будућег развоја – Каплан и Ла Капра су као њене пожељне одлике истакли високу теоријску саморефлексиивност и прихватање приступа постструктуралистичке књижевне теорије. При томе, сазнајни релативизам и порицање могућности објективне историјске истине, коју је имплицирао овакав поступак, наишао је на одбијање већине историчара који су истицали да „деконструкционистичка историја” коју предлаже Ла Капра уопште и није историја. Управо на ову чињеницу указивао је Џон Тејс (*John Toews*) оцењујући да „утолико што је врста историје, интелектуална историја се не може у потпуности поистоветити са радикалном херменеутиком која сматра да не постоји ништа изван значења”.³⁵ Ограничена на уски круг Ла Каприних истомишљеника, постмодернистичка деконструкција извршила је крајње ограничених утицај на историографију да би, током последњих година, и сама постала предметом интелектуалноисторијских истраживања.

Плато. Уп. Savić, M. (1996) *Izazov marginalnog. Dometi kritike logocentrizma u sporu Moderna-Postmoderna*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, „Filip Višnjić”, str. 128–136.

32 LaCapra, D. (1980) Rethinking Intellectual History and Reading Texts, *History and Theory* Vol. 19, Middletown, CT: Wesleyan University, pp. 245–276; Blažević, Z. (2014) *Prevođenje povijesti. Teorijski obrati i suvremena historijska znanost*, Zagreb: Srednja Europa, str. 25–48.

33 Darnton, R. (1990) *The Kiss of Lamourette: Reflections in Cultural History*, New York: Norton, p. 191.

34 LaCapra, D. and Kaplan, S. L. (1982) *Modern European Intellectual History: Reappraisals and New Perspectives*, Ithaca, NY: Cornell University Press.

35 Toews, J. (1987) Intellectual History after the Linguistic Turn, *The American Historical Review* Vol. 92, Oxford: Oxford University Press, p. 882.

Карактеристични британски облик интелектуалне историје уобличио се од краја шездесетих година и обележен је деловањем двеју, условно речено „школа”: кембричке школе историје политичке мисли и сасекске школе интелектуалне историје. Када је реч о првој, синоном за њу представљају имена њених најутицајнијих представника – Џона Поукока (*J. G. Pocock*, 1924), Квентина Скинера (*Quentin Skinner*, 1940) и Џона Дана (*John Dunn*, 1940). И поред разлика међу њима, свој тројци аутора заједничко је одбацавање традиционалне историје идеја и њене усредсређености на велика дела канонских политичких мислилаца и „вечних” истина које оне садрже. Критику историје идеја какву је заговарао Лавцој они су изнели у својим програмским текстовима објављеним током шездесетих година – Поукок у чланку „Историја политичке мисли: методолошко испитивање” (1962), Дан у чланку „Идентитет историје идеја” (1968) и Скинер у тексту „Значење и разумевање у историји идеја” (1969),³⁶ који се често сматра и оснивачким манифестом читаве школе. Одбацивши „митологије” својствене традиционалној историји идеја, они су одбацили и тумачење политичке мисли помоћу политичког, друштвеног или културног контекста у којем она настаје. Под утицајем позног Витгенштајна (*Ludwig Wittgenstein*) и Кунове (*Thomas Kuhn*) теорије научне парадигме, Дан, Поукок и Скинер су историју политичких идеја разумевали првенствено као историју дискурса и језичких игара – посматрајући текст као производ одређеног историјског контекста, они су тежиште интересовања усмеравали ка ауторовим намерама и њиховој језичкој артикулацији, сматрајући да је идеолошки садржај текста уочљив првенствено на нивоу језика. Одатле је средишњи значај придаван истраживању језичких пракси и, уопште, језичког контекста у коме су политичке идеје исказане. Стога је једну од суштинских одлика читаве школе представљало и одбацавање Лавцојевих „јединичних идеја” схваћених као „безвремене истине” које су садржане у тобоже универзално важећим учењима „великих мислилаца” и, насупрот томе, усредсређеност на језик, дискурс, речник, парадигме, као и намере аутора. Овај метод Дан је применио у истраживању политичке мисли Џона Лока (*John Locke*, 1969), Скинер у проучавању модерне политичке мисли, а Поукок у књизи *Макијавелистички ѡренуѡак* (1975).³⁷ Сва три дела представљају класике историје политичке мисли, упркос томе што им је критика пребацивала претерану усредсређеност на текст и језик, а одатле и занемаривање историјског контекста у којем су настале и деловале политичке теорије. као и њихову релевантност за савремена друштва. Последња околност доводи, међутим, у питање и читаву праксу кембричке школе, будући да је предмет интелектуалне историје свела на

36 Skinner, K. Značenje i razumevanje u istoriji ideja, u: *Tekst i kontekst. Ogleđi o istoriji sociologije*, prir. Mimica, A. (1999), Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 89–140.

37 Dunn, J. (1969) *The Political Thought of John Locke. An Historical Account of the Argument of the 'Two Treatises of Government'*, Cambridge: Cambridge University Press; Skinner, Q. (1978) *The Foundations of Modern Political Thought*, Vol. 1–2, Cambridge: Cambridge University Press; Pocock, J. G. A. (1975) *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton, NY: Princeton University Press.

„најпрашњавије антикварно интересовање” без везе са савременим политичким проблемима, осуђујући саму себе на безначајност, што умногоме доводи у питање њен будући опстанак.³⁸

На потпуно другачијим основама, у исто време се конституисала и „школа” интелектуалне историје на универзитету у Сасексу која је представљала неку врсту „аномалије” унутар британског академског система. Наиме, „одсуство дисциплинарног трибализма” омогућило од раних седамдесетих година да се у Сасексу успостави плодан интердисциплинарни дијалог, што је резултирало стварањем тзв. сасекске школе интелектуалне историје.³⁹ Њени водећи представници били су Џон В. Бароу (*J. W. Burrow*, 1935–2009), Доналд Винч (*Donald Winch*, 1935–2017) и још увек активни Стефан Колини (*Stefan Collini*, 1947). Ова „школа” чини се једним од најинспиративнијих приступа унутар савремене интелектуалне историје и њу одликује инсистирање на класичној учености, неповерење према постмодерној фиксацији на текст и порицању научне објективности као и критика апстрактног језика. Наиме, делећи Буркхартово схватање о историји као „сведочанству о томе шта једно доба сматра занимљивим у другом добу”, припадницима школе био је стран постструктуралистички приступ Вајта, Ла Капре и њихових следбеника, и Бароу се није либио да призна да су му њихови радови посве неразумљиви.⁴⁰ Друга заједничка одлика припадника ове „школе” је одбацивање тзв. виговског тумачења историје као телеолошког и, стога, посве неприкладног интелектуалној историји. Насупрот томе, они су истицали важност историјског контекста за разумевање настанка и развоја појединих идеја. У том смислу, Колини је наглашавао да „најбољи рад на подручју интелектуалне историје настоји да постави на одговарајуће место [...] друштвене снаге, институционалне оквире, политичке притиске” који су детерминисали појаву и ширење одређених идеја.⁴¹ Напоследку, уочљиво је и одбацивање јединствене и обавезујуће методологије и инсистирање на дијалошком приступу прошлости будући да је интелектуална историја, пре свега, једна врста „преговарања између нас и прошлости у облику *јрисушкивања* и, заправо, *јревођења*”. Дакле, реч је о реконструкцији идеја, њиховом разумевању и тумачењу у што ширем историјском контексту, уз инсистирање на нарочито високој саморефлективности и уз изражену свест о властитој историчности, посебно како би се идеје и, уопште, целина интелектуалног живота разумели унутар вредносног система епоха у којима су настали. Будући да су идеје артикулисане посредством језика своје епохе, задатак интелектуалног историчара

38 Whatmore, R. Quentin Skinner and the Relevance of Intellectual History, in: *A Companion to Intellectual History*, ed. by Whatmore, R. and Young, B. (2016), Oxford, UK: Wiley Blackwell, p. 103.

39 Cuttica, C. Intellectual History in the Modern University, in: *A Companion to Intellectual History*, ed. by Whatmore, R. and Young, B. (2016), Oxford, UK: Wiley Blackwell, p. 37.

40 Исто, стр. 40.

41 Collini, S. (1988) 'Discipline History' and 'Intellectual History'. Reflections on the Historiography of the Social Sciences in Britain and France, *Revue de Synthèse* Vol. 109, Leiden: Brill, p. 390.

је да их, поред осталог, „преведе”, тј. искаже савременом појмовном апаратуром. Управо на тај начин, истицао је Бароу, могуће је „приближити се интелектуалном животу прошлих епоха”.⁴² Поред несклоности теоријским апстракцијама и чврстим методолошким правилима, Бароу и његови следбеници инсистирали су и на одсуству строгог дисциплинарног уобличавања интелектуалне историје, видећи управо у томе њену особеност. По речима Колинија, за саму њену природу пожељно је да никада не изгради одвећ ограничавајући дисциплинарни „идентитет”.⁴³ Док се Бароу посебно бавио модерном науком и развојем историјске мисли (чему је посвећено и његово последње монументално дело *Историја историје*)⁴⁴, Винч је истраживао историју економске мисли, посебно класичне британске ауторе, док Колини тежиште својих интересовања усмерава ка историји интелектуалаца, историји књижевности и књижевне критике те улози универзитета у интелектуалном животу.

Нарочити облик интелектуалне историје развио се током седамдесетих година у СР Немачкој. У својој постојбини „духовна историја” и „историја идеја” су након Другог светског рата убрзано губиле на привлачности, да би од почетка шездесетих година доспеле на рђав глас. У таквим околностима историјом идеја истрајно се бавио Ернст Нолте (*Ernst Nolte*, 1923–2016), ученик Мартина Хајдегера (*Martin Heidegger*). У књизи *Фашизам у својој епохи* (1963) овај историчар конзервативних погледа пружио је ауторитативно тумачење настанка ове идеологије са идејно-историјског становишта. Међутим, Нолте је представљао усамљену појаву будући да је – у атмосфери свеобухватних друштвених промена и отпочињања суочавања са прошлошћу – у западнонемачкој историографији наступило радикално преиспитивање њене традиционалне матрице засноване на историзму и постепено реконцептуализовање историје као теоријски чврсто утемељене друштвене науке. Напори нове генерације историчара окупљених већином на новооснованом универзитету у Билефелду крунисани су стварањем тзв. Билефелдске школе социјалне историје. Ова западнонемачка варијанта друштвене историје – под именом Историјске социјалне науке – одликовала се, поред осталог, и изразито критичким вредновањем политичке историографије (па тако и историје идеја), не само због њеног једнодимензионалног приказа прошлости већ још више због својих идеолошких импликација – у првом реду, апологије државе и њене силе.⁴⁵ У околностима обележеним сменом парадигме, истраживање интелектуалаца као особене друштвене групе одвијало се унутар оквира социјалне историје о чему данас постоји

42 Cuttica, C. *Intellectual History in the Modern University*, pp. 42–43.

43 Collini, S. *The Identity of Intellectual History*, in: *A Companion to Intellectual History*, ed. by Whatmore, R. and Young, B. (2016), Oxford, UK: Wiley Blackwell, p. 17.

44 Burrow, J. (2010) *Povijest povijesti. Epovi, kronike, romansi i ispitivanja od Herodota i Tukidida do dvadesetog stoljeća*, Zagreb: Algoritam.

45 Антоловић, М. (2020) Друштвена историја на немачки начин – Ханс Улрих Велер и историјска социјална наука, *Токови историје* бр. 1, Београд: Институт за новију историју Србије, стр. 221–242.

обимна литература.⁴⁶ Истовремено се, под снажним утицајем филозофских идеја Хајдегера, Карла Шмита (*Carl Schmitt*) и Ханса Георга Гадамера (*Hans-Georg Gadamer*), конституисао особени облик (западно)немачке интелектуалне историје у виду „историје појмова” (*Begriffsgeschichte*). Заједно са Оттом Брунером (*Otto Brunner*) и Вернером Концеом (*Werner Conze*) – првацима послератне структуралне историје – Рајнхарт Козелек (*Reinhart Koselleck*, 1923–2006) је осмислио велики пројекат истраживања социјалне историје појмова. Окупивши бројне сараднике, пројекат је резултирао волуминозном осмотомном енциклопедијом под називом *Основни историјски појмови. Историјски лексикон политичко-социјалног језика у Немачкој* (1972–1997), у којој је исцрпно обрађено више од стотину темељних појмова: од анархије и просветитељства преко демократије, комунизма, либерализма и револуције, до културе и цивилизације. Темељна одлика историје појмова представља усмереност на истраживање појмовног уобличавања стварности и на промену садржаја политичких појмова у зависности од измењених друштвених и економских услова. Према томе, историја појмова настоји да реконструише начине концептуализовања стварности при чему се појмови разумевају као показатељи историјске стварности, али, истовремено, и као чиниоци који обликују саму стварност те, према томе, „појам и стварност стоје у односу узајамне условљености”.⁴⁷ Козелековој „историји појмова” замерано је да је усмерена искључиво на текстове интелектуалне елите као и да занемарује „дискурзивни контекст”. Ипак, она плени ерудицијом и теоријском рефлексивношћу, и (заједно са монументалном едицијом) представља типично (западно)немачко остварење на подручју интелектуалне историје без пандана у другим историографијама. Наиме, упркос појединачним настојањима да се по узору на њу конституише англоамерички пандан у виду *conceptual history*, она су, практично, остала без одјека.⁴⁸

За разлику од Немачке, суверена превага „школе *Анала*” није остављала простор за развој интелектуалне историје у Француској. Иако је трећу генерацију „школе” великим делом обележило истраживање колективних „менталних представа”, историја менталитета (као и историја приватног живота), много је ближа културној историји и историјској антропологији будући да су сложене појаве елитне културе и њених мисаоних творевина остајале изван њених сазнајних интересовања. Изузетак су представљали историчари Франсоа Фире (*François Furet*), Марсел Гоше (*Marcel Gauchet*) и Пјер Росанвалон (*Pierre Rosanvallon*), који су се систематично бавили изучавањем историје политичких идеја. Међутим, иако се унутар француске историографије није конституисала интелектуална историја, то ипак не значи да она не постоји, али да се њоме не баве историчари већ после-

46 Morat, D. *Intelektualci i intelektualna historija*, u: *Intelektualna historija. Dijalog s povodom* 6, prir. Janković, B. (2013), Zagreb: Filozofski fakultet, str. 95–101.

47 Jordan, S. (2016) *Theorie und Methoden der Geschichtswissenschaft*, Paderborn: Ferdinand Schöningh, p. 129.

48 Видети: Richter, M. (1995) *The History of Political and Social Concepts. A Critical Introduction*, New York, Oxford: Oxford University Press.

ници других дисциплина – у првом реду историчари и теоретичари књижевности, социолози и филозофи. Другу особеност француске интелектуалне историје представља усредсређеност на историју друштвених и хуманистичких наука и утицајних друштвених теорија. Тако је, примера ради, Пјер Бурдије (*Pierre Bourdieu*, 1930–2002) у делу *Homo Academicus* (1984) пружио исцрпну социолошкоисторијску анализу француске академске заједнице док је филозоф Франсоа Дос (*François Dosse*, 1950) објавио волуминозну *Историју структурализма* (1991/92). Ипак, с обзиром на нарочиту улогу коју су од времена Драјфусове афере интелектуалци заузимали у француској јавном животу, нарочито је распрострањена историја интелектуалаца и њихових (појединачних или колективних) интелектуалних биографија. Један од најистакнутијих представника овог жанра је Жан Франсоа Сиринели (*Jean-François Sirinelli*, 1949), чији приступ одликују упоредне биографије француских интелектуалаца.⁴⁹

Перспективе

Иако својевремено потиснуте на маргину историографије, историја идеја и интелектуална историја су током нешто више од последње две деценије изнова добиле на утицајности у академском пољу. Када је реч о првој, могу се чути мишљења да она у новом миленијуму доживљава свој велики повратак.⁵⁰ Међутим, чини се да је ова оцена претерана, иако је несумњиво да је историја идеја делимично реконцептуализована и данас се њоме професионално бави значајан број научника различитог дисциплинарног бекграунда. Својеврсну потврду овог суда представља и *Нови речник историје идеја*, објављен три деценије након првог издања (2005), под уредништвом Меријен Клајн Хоровиц (*Maryanne Cline Horowitz*).⁵¹ Међутим, као што је луцидно запазио Џотам Парсонс (*Jotham Parsons*), рад на речнику је окупио мноштво добрих научника, али међу њима нема оних најугледнијих, као што нема ни истакнутих јавних интелектуалаца. Ово посредно сведочи о статусу историје идеја као недовољно одређене историографске дисциплине, као и о (ограниченим) могућностима које она пружа за професионалну афирмацију.⁵² Истовремено, приметно је укључивање нових тема којих није било у оригиналном издању. Реч је, првенствено, о ваневропским културним и интелектуалним тра-

49 Lilti, A. Does Intellectual History Exist in France? The Chronicle of a Renaissance Foretold, in: *Rethinking Modern European Intellectual History*, ed. by McMahon, D. M. and Moyn, S. (2014), Oxford, New York: Oxford University Press, pp. 56–73; Pomeyrols, C. (2003) L'histoire intellectuelle en France, *Mens: Revue d'histoire intellectuelle de l'Amérique française* Vol. 4, No. 1, Ottawa: Centre de recherche en civilisation canadienne-française, pp. 159–176.

50 Tomašegović, N. (2019) Moderna europska intelektualna historija: teorijski problemi i suvremene tendencije, *Historijski zbornik* God. 72, br. 1, Zagreb: Društvo za hrvatsku povjesnicu, str. 191.

51 Horowitz, M. C. ed. (2005) *New Dictionary of the History of Ideas*. Vol. 1-6. New York: Charles Scribner's Sons.

52 Parsons, J. (2007) Defining the History of Ideas, *Journal of the History of Ideas* Vol. 68, Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, p. 685.

дицијама, затим о глобалном приступу историји идеја, као и присуству одредница о савременим теоријама које су – попут структурализма, постструктурализма, постколонијалних и родних студија, критичке теорије расе – извршиле снажан утицај на савремену друштвену теорију и хуманистичке дисциплине. Међутим, упадљиви недостатак представља одсуство историјске дубине, будући да аутори одредница ретко сежу даље у прошлост од краја 19. столећа. Напоследку, чини се да није довољно јасна ни улога историје идеја као дисциплине међу хуманистичким дисциплинама данас, посебно имајући у виду савремени идеолошки контекст.⁵³

Упоредо са обновом историје идеја у САД, у Немачкој се етаблирала тзв. политичка историја идеја (*Politische Ideengeschichte*). Овај утицајан теоријско-методолошки приступ изворно је потекао из политичких наука и снажно се наслања на немачку традицију „духовних наука”. Према речима једног од његових најутичајнијих представника, политиколога и историчара политичке мисли Херфрида Минклера (*Herfried Münkler*, 1951), политичка историја идеја представља интердисциплинарно поље које, осим историје, филозофије те правних и политичких наука, истражује још и низ „културолошких” наука. Интердисциплинарност политичке историје идеја представља, према Минклеровом мишљењу, и њену највећу предност, али и највећу ману. Наиме, синтеза различитих теоријских и методолошких приступа омогућава да се политичка мисао једног аутора и његово дело анализирају из мноштва различитих перспектива, што чини да научни увид постаје комплекснији и изнијансиранији. Са друге стране, то има за последицу растућу нејасноћу у погледу самог предмета проучавања, тј. губи се разлика између онога што је код једног аутора суштинско и онога што је ефемерно.⁵⁴ У сваком случају, политичке науке представљају дисциплинарну окосницу политичке историје идеја, и она у себи сједињује приступе херменеутике, анализе дискурса и текстуалне анализе са историјским, политичко-културним, компаративним и другим приступима. Оваква методолошка „интеграција” усмерена је ка томе да се политичка историја идеја критички позиционира између захтева за универзалним важењем политичке мисли на једној, и њене утемељености у конкретном просторном и временском контексту, на другој страни.⁵⁵ О обнављању интересовања за историју идеја унутар немачких „духовних наука” сведочи и покретање специјализованог гласила *Zeitschrift für Ideengeschichte* (2007) које поседује изразити интердисциплинарни карактер. У том смислу, он следи примере старијих угледних часописа посвећених историји идеја као што су амерички *Journal of the History of Ideas*, европски *History of European Ideas* (покренут 1980) или португалски *Revi-*

53 Исто, стр. 698.

54 Münkler, H. *Politische Ideengeschichte und moderne politische Theorie: ein einführender Überblick*, in: *Studienbuch Politikwissenschaft*, hrsg. von Schmidt, M. G., Wolf F. und Wurster, S. (2013), Wiesbaden: Springer VS, pp. 21–49.

55 Salzborn, S. (2018) *Handbuch Politische Ideengeschichte: Zugängen, Methoden, Strömungen*, Stuttgart: J. B. Metzler Verlag.

sta de História das Ideias (покренут 1982), који су сви на прелому столећа реконцептуализовани како би пратили савремена интелектуална струјања. Напоследку, треба рећи и да историја идеја ужива посебан статус у хуманистици скандинавских земаља. Иако је тек мали део литературе посвећене историји идеја доступан у преводу на светске језике, чини се да по своме квалитету историја идеја у Шведској, Норвешкој и Данској представља ванредно плодно и пропулзивно подручје истраживања.⁵⁶

Развој сличан историји идеја, али у већем обиму, бележи и интелектуална историја. Упркос томе што је само генерацију раније деловало да јој прети ако не нестанак онда скоро потпуна маргинализација, она – као особено поље истраживања – током последње две деценије изнова побуђује интересовање, што прати и одговарајућа институционализација, барем унутар интелектуалног поља у САД и Великој Британији. У прилог ове оцене говори више чињеница – установљени су посебни студијски програми на неким од најугледнијих америчких (Харвард, Јејл, Колумбија, Чикаго) или британских универзитета (Оксфорд, Единбург); објављени су важни зборници који тематизују различите аспекте интелектуалне историје – *Palgrave Advances in Intellectual History* (2006), *Rethinking Modern European Intellectual History* (2014), *A Companion to Intellectual History* (2016); покренуте су специјализоване едиције попут *Brill's Studies in Intellectual History* (1987) и *Palgrave Studies in Cultural and Intellectual History* (2010) и основани су специјализовани часописи – *Modern Intellectual History* (2004) и *Intellectual History Review* (2007). Истовремено, овај тренд није остао ограничен само на енглеско говорно подручје: у Шпанији излази годишњак *Prismas. Revista de historia intelectual* (1997), у Грчкој часопис *Historein* (1999) док два немачка водећа историографска гласила – *Historische Zeitschrift* и *Geschichte und Gesellschaft* – посвећују пажњу како историји интелектуалаца и интелектуалној историји тако и „новој историји идеја”.⁵⁷ Све ово несумњиво говори не само у прилог снажном интересовању за интелектуалну историју већ и за њену институционализацију.

Када је, пак, реч о предмету истраживања, он је и даље недовољно прецизно дефинисан као што је био и раније. Овога су свесни и харвардски професор Питер Гордон (*Peter Gordon*) – који интелектуалну историју дефинише као „истраживање интелектуалаца, идеја и интелектуалних образаца током времена” – као и Беверли Саутгејт (*Beverley Southgate*) који, с обзиром на њену свеобухватност, сматра да она проучава дословце „историју свега што је икада настало у људском уму”.⁵⁸ Наиме, док Гордон истиче да је реч о „застрашујуће широкој дефиницији”, Саутгејт упозорава на „ризичност” таквог подухвата, при чему обојица имају у виду немогућност повлачења јасних граница између интелектуалне историје и јасно

56 Vid. Eriksen, T. B. (2013) *Šta je istorija ideja?*, Sa norveškog prevela Jelena Loma, Loznica: Karpos;

57 Bavaj, R. нав. дело, стр. 13.

58 Southgate, B. *Intellectual history/history of ideas*, in: *Writing History. Theory and Practice*, ed. by Berger, S., Feldner, H. and Passmore (2003), London: Arnold, p. 243.

профилисаних хуманистичких дисциплина. Према томе, неспорно је да интелектуалну историју и данас одликује предметна неодређеност и теоријско-методолошка хибридноста: према Гордоновим речима, она је „необична дисциплина” коју одликује еклектичност како у погледу метода тако и предмета истраживања. Управо из ове чињенице проистиче и трајни проблем дефинисања интелектуалне историје.⁵⁹ Ипак, неке тенденције могуће је сасвим поуздано утврдити – осим историје политичке мисли, историје науке и историје интелектуалаца које представљају „традиционалне” теме интелектуалноисторијских истраживања, данас интелектуална историја укључује и историју друштвене, економске и, уопште, научне мисли и производње и дисеминације знања, затим, историју научних институција, историју религијских веровања и пракси, историју медија и комуникација, затим књижевности, визуелне и музичке културе, историју тела, пола, рода, расе и емоција, као и бројних других тема у њиховој интеракцији са политичком, друштвеном и културном сфером. Дакле, видокруг интелектуалне историје је у тематском погледу ванредно проширен. Друга упечатљива одлика интелектуалне историје током последње деценије јесте постепено напуштање раније доминантне западноцентричне перспективе. Наиме, са унапредовалим процесом глобализације наступило је и, како је оценио индијски историчар Дипеш Чахрабарти (*Dipesh Chakrabarty*), „провинцијализовање Европе”.⁶⁰ Губитак некада неспорно хегемонског статуса Европе и јачање глобалне повезаности наметнули су потребу да се у предмет истраживања укључе и ваневропске интелектуалне традиције и њихов сложени међусобни однос са европским идејним наслеђем. Из настојања да се одговори на ова питања настала је глобална интелектуална историја – њен својеврсни манифест представљали су истоимени зборник радова који су уредили Самјуел Мојн (*Samuel Moyn*) и Ендру Сартори (*Andrew Sartori*, 2013)⁶¹, а затим и новопокретни часопис *Global Intellectual History* (2016).

Имајући у виду поменуто чињенице, сасвим је извесно да интелектуална историја у глобалним оквирима представља једно од атрактивних усмерења у савременој историографији. Према речима Стефана Колинија, особеност интелектуалне историје огледа се управо у томе што она представља интелектуално поље које се опире „дисциплинарној специјализацији” и, стога, представља прибежиште за „избеглице из мноштва дисциплина”.⁶² Са друге стране, још од времена свога настанка, интелектуална историја се суочавала, а по свој прилици ће се и

59 Gordon, P. E. (2012) *What is Intellectual History? A frankly partisan introduction to a frequently misunderstood field*, Cambridge, MA: The Harvard Colloquium for Intellectual History, 1; Janković, B. (2013), *Intelektualna historija*, p. 60.

60 Chakrabarty, D. (2000) *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.

61 Moyn, S. And Sartori, A. eds. (2013) *Global Intellectual History*, New York: Columbia University Press.

62 Collini, S. The Identity of Intellectual History, in: *A Companion to Intellectual History*, ed. by Whatmore, R. and Young, B. (2016), Oxford, UK: Wiley Blackwell, p. 15.

у будућности суочавати, са критикама да негује елитистички приступ и да је, у целини, одликује методолошки еклектицизам. Ово првенствено имајући у виду да не постоји сагласност у вези с тим шта интелектуална историја проучава нити како то треба да чини. Међутим, ова околност представља, уједно, и највећу предност интелектуалне историје будући да није везана дисциплинарним границама и инхерентним ограничењима које оне намећу.⁶³ Из ове чињенице проистиче, по свему судећи, и обновљено интересовање за интелектуалну историју – наиме, у времену све израженије специјализације у академском пољу она превазилази (вештачке) дисциплинарне границе и нуди перспективу целовитости која недостаје. Несумњиво је да трансдисциплинарни карактер интелектуалне историје нуди мноштво иновативних могућности. Међу њима је нарочито значајно неговање континуираног дијалога различитих научних дисциплина и усмереност ка једној врсти синтезе резултата не само хуманистичких и друштвених већ и природних наука, посвећујући, при томе, нарочиту пажњу анализи начина на које се знање производи и организује. Стога, сматрамо да је пожељно да се интелектуална историја ни у будућности не развије у строго одређену научну дисциплину, будући да њену највреднију особину представља управо њена „неухватљива” природа и одсуство јасног дисциплинарног идентитета.

ЛИТЕРАТУРА:

- Bavaj, R. *Intellectual History, Docupedia-Zeitgeschichte. Begriffe, Methoden und Debatten der zeithistorischen Forschung*. https://docupedia.de/zg/Intellectual_History [приступљено 27. јуна 2023]
- Berger, S. with Conrad, C. (2015) *The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe*, London: Palgrave Macmillan.
- Berlin, I. (2013) *The Power of Ideas*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Blažević, Z. (2014) *Prevođenje povijesti. Teorijski obrati i suvremena historijska znanost*, Zagreb: Srednja Europa.
- Burke, P. (2015) *The French Historical Revolution. The Annales School, 1929-2014*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Burrow, J. (2010) *Povijest povijesti. Epovi, kronike, romanse i ispitivanja od Herodota i Tukidida do dvedesetog stoljeća*, Zagreb: Algoritam.
- Clark, J. F. M. *Intellectual History and the History of Science*, in: *A Companion to Intellectual History*, ed. by Whatmore, R. and Young, B. (2016), Oxford, UK: Wiley Blackwell, pp. 155–169.

63 Упоредити: McMahon, D. and Moyn, S. (2014) *Rethinking Modern European Intellectual History*, Oxford, UK: Oxford University Press, p. 4.

- Collini, S. (1988) 'Discipline History' and 'Intellectual History'. Reflections on the History of the Social Sciences in Britain and France, *Revue de Synthèse* Vol. 109, Leiden: Brill, pp. 387–399.
- Collini, S. The Identity of Intellectual History, in: *A Companion to Intellectual History*, ed. by Whatmore, R. and Young, B. (2016), Oxford, UK: Wiley Blackwell, pp. 7–18.
- Cuttica, C. Intellectual History, in: *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, ed. by Wright, J. D. (2015), Vol. 12, pp. 255–261, <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.62118-9>
- Cuttica, C. Intellectual History in the Modern University, in: *A Companion to Intellectual History*, ed. by Whatmore, R. and Young, B. (2016), Oxford, UK: Wiley Blackwell, pp. 36–47.
- Darnton, R. (1990) *The Kiss of Lamourette: Reflections in Cultural History*, New York: Norton.
- Daum, A. W., Lehmann, H. and Sheehan, J. J. (2015) *The Second Generation: Émigrés from Nazi Germany as Historians*, New York, Oxford: Berghahn.
- Dilataj, V. (1980) *Izgradnja istorijskog sveta u duhovnim naukama*. Sa nemačkog prevela Guteša, D. Beograd: BIGZ.
- Eriksen, T. B. (2013) *Šta je istorija ideja?*. Sa norveškog prevela Loma, J. Loznica: Karpos.
- Everett, N. Croce, Benedetto 1866-1952, in: *Encyclopedia of Historians and Historical Writing*, ed. by Boyd, K. (1999), Chicago, London: Fitzroy Dearborn Publishers pp. 264–267.
- Freeman, E. A. (1882) *Lectures to American Audiences*, Philadelphia: Porter & Coates.
- Gilbert, F. Intellectual History: Its Aims and Methods, *Daedalus* Vol. 100, No. 1: Historical Studies Today, Cambridge, MA: MIT Press, pp. 80–97.
- Gordon, P. E. (2012) *What is Intellectual History? A frankly partisan introduction to a frequently misunderstood field*. Cambridge, MA: The Harvard Colloquium for Intellectual History.
- https://projects.iq.harvard.edu/files/history/files/what_is_intell_history_pgordon_mar2012.pdf
- [приступљено 27. јуна 2023]
- Grafton, A. (2006) The History of Ideas: Precept and Practice, 1950–2000 and Beyond, *Journal of the History of Ideas* Vol. 67, Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, pp. 1–32.
- Gross, M. (2001). *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*, Zagreb: Novi liber.
- Horowitz, M. C. ed. (2005) *New Dictionary of the History of Ideas*. Vol. 1–6. New York: Charles Scribner's Sons.
- Igers, G. G. (2014) *Istorijska nauka u 20. veku. Kritički pregled u međunarodnom kontekstu*, prevod s nemačkog Antolović, M. Beograd: Arhipelag.
- Janković, B. (2013) *Intelektualna historija. Dijalog s povodom 6*, Zagreb: Filozofski fakultet.

- Jordan, S. (2016) *Theorie und Methoden der Geschichtswissenschaft*, Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Krieger, L. The Autonomy of Intellectual History, in: *International Handbook of Historical Studies*, ed. by Iggers, G. G. and Parker H. T. (1979), Westport, CT: Greenwood Press, pp. 109–125.
- LaCapra, D. (1980) Rethinking Intellectual History and Reading Texts, *History and Theory* Vol. 19, Middletown, CT: Wesleyan University, pp. 245–276.
- LaCapra, D. and Kaplan, S. L. (1982) *Modern European Intellectual History: Reappraisals and New Perspectives*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Lavdžoj, A. (2014) *Veliki lanac bića. Proučavanje istorije jedne ideje*, sa engleskog prevela Raičević, G. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Lehmann, H. and Sheehan, J. J. eds. (1991) *An interrupted past: German-speaking refugee historians in the United States after 1933*, Washington, D.C.: German Historical Institute; Cambridge: Cambridge University Press.
- Lilti, A. Does Intellectual History Exist in France? The Chronicle of a Renaissance Foretold, in: *Rethinking Modern European Intellectual History*, ed. by McMahon, D. M. and Moyn, S. (2014), Oxford, New York: Oxford University Press, pp. 56–73.
- Lovejoy, A. O. (1940) Reflections on the History of Ideas, *Journal of the History of Ideas* Vol. 1, Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, pp. 3–23.
- McMahon, D. and Moyn, S. (2014) *Rethinking Modern European Intellectual History*, Oxford, UK: Oxford University Press.
- Megill, A. (1987) The reception of Foucault by Historians, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 48, Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, pp. 117–141.
- Momigliano, A. (1977) *Essays in Ancient and Modern Historiography*, Oxford: Basil Blackwell.
- Morat, D. Intelektualci i intelektualna historija, u: *Intelektualna historija. Dijalog s povodom* 6, prir. Janković, N. (2013), Zagreb: Filozofski fakultet, str. 81–101.
- Moyn, S. And Sartori, A. eds. (2013) *Global Intellectual History*, New York: Columbia University Press.
- Münkler, H. Politische Ideengeschichte und moderne politische Theorie: ein einführender Überblick, in: *Studienbuch Politikwissenschaft*, hrsg. von Schmidt, M. G., Wolf, F. und Wurster, S. (2013), Wiesbaden: Springer VS, S. pp. 21–49.
- Parsons, J. (2007) Defining the History of Ideas, *Journal of the History of Ideas* Vol. 68, Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, pp. 683–699.
- Pomeyrols, C. (2003) L'histoire intellectuelle en France, *Mens: Revue d'histoire intellectuelle de l'Amérique française* Vol. 4, No. 1, Ottawa: Centre de recherche en civilisation canadienne-française, pp. 159–176.
- Raphael, L. (2010) *Geschichtswissenschaft im Zeitalter der Extreme. Theorien, Methoden, Tendenzen von 1900 bis zur Gegenwart*, München: C. H. Beck.

- Richter, M. (1995) *The History of Political and Social Concepts. A Critical Introduction*, New York, Oxford: Oxford University Press.
- Salzborn, S. (2018) *Handbuch Politische Ideengeschichte: Zugängen, Methoden, Strömungen*, Stuttgart: J. B. Metzler Verlag.
- Savić, M. (1996) *Izazov marginalnog. Dometi kritike logocentrizma u sporu Moderna-Postmoderna*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju – „Filip Višnjić”.
- Schmidt, G. Wilhelm Dilthey, in: *Deutsche Historiker*, hrsg. von Wehler, H.-U. (1973), Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, pp. 540–558.
- Schulin, E. (1981) German ‘Geistesgeschichte’, American ‘Intellectual History’ and French ‘Histoire des mentalités’ since 1900. A Comparison, *History of European Ideas Vol 1*, Oxford, UK: Pergamon Press Ltd, pp. 195–214.
- Skinner, K. Značenje i razumevanje u istoriji ideja, u: *Tekst i kontekst. Ogledi o istoriji sociologije*, prired. Mimica, A. (1999), Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 89–140.
- Southgate, B. Intellectual history/history of ideas, in: *Writing History. Theory and Practice*, ed. by Berger, S., Feldner, H. And Passmore (2003), London: Arnold, pp. 243–260.
- Toews, J. (1987) Intellectual History after the Linguistic Turn: The Autonomy of Meaning and the Irreducibility of Experience, *The American Historical Review Vol. 92*, Oxford: Oxford University Press, pp. 879–907.
- Tomašegović, N. (2019) Moderna europska intelektualna historija: teorijski problemi i suvremene tendencije, *Historijski zbornik God. 72, br. 1*, Zagreb: Društvo za hrvatsku povijesnicu, 189–203.
- Whatmore, R. And Young, B. (2016) *A Companion to Intellectual History*, Oxford, UK: Wiley Blackwell.
- Whatmore, R. Quentin Skinner and the Relevance of Intellectual History, in: *A Companion to Intellectual History*, ed. by Whatmore, R. and Young, B. (2016), Oxford, UK: Wiley Blackwell, pp. 97–112.
- White, H. V. (1969) The Tasks of Intellectual History, *The Monist*, Vol. 53, Oxford, UK: Oxford University Press, pp. 606–630.
- Wiener, P. P. (1973) *Dictionary of the History of Ideas*. Vol. 1–5. New York: Charles Scribner’s Sons.
- Антоловић, М. (2017) *Историографија и историофика. Интелектуална биографија Фридриха Мајнекеа*, Београд: Институт за европске студије – Албатрос плус.
- Антоловић, М. (2020) Друштвена историја на немачки начин – Ханс-Улрих Велер и историјска социјална наука, *Токови историје бр. 1*, Београд: Институт за новију историју Србије, стр. 221–242.
- Коллингвуд, Р. Џ. (2003) Идеја историје, са енглеског превели Ристо Тубић и Александар Гордић, Београд: Службени лист СЦГ.
- Фуко, М. (1998) *Археологија знања*, превод са француског Младен Козомара, Београд: Плато.

Mihael Antolović

University of Novi Sad, Faculty of Education, Sombor

HISTORY OF IDEAS AND INTELLECTUAL HISTORY –
BETWEEN MARGINALISATION AND INNOVATIVE
TRANSDISCIPLINARY FIELD

Abstract: This paper analyses the emergence of the history of ideas and intellectual history as two influential approaches in contemporary humanities. The origin and development of these disciplines, their similarities and differences, the theoretical-methodological characteristics of several schools that appeared during the 20th century, their most influential representatives, as well as their most significant results are presented. There was a renewal of interest in the history of ideas and particularly in intellectual history at the beginning of the 21st century, characterized by subject ambiguity, theoretical and methodological eclecticism and striking trans-disciplinarity. At the same time, these features represent the greatest advantage of the history of ideas and intellectual history, providing them with perspectives for transdisciplinary synthesis, which is especially important in light of an increasingly pronounced fragmentation of scholarly knowledge.

Key words: *history of ideas, intellectual history, historiography, theory, methodology*